

કલ્પવ્યાખ્યાનમાંડળી ॥

ભૂમિકા

સં. વિજયશીલચન્દ્રસૂરિ

જૈન મુનિની વ્યાખ્યાન-પદ્ધતિ એક રસપ્રદ વિષય બને તેમ છે. 'વ્યાખ્યાન' માટે મૂલ પ્રયોજાતો શબ્દ છે 'દેશના'. શ્રોતાઓના સમૂહને અપાતો ધર્મ-ઉપદેશ તે 'દેશના'. 'વ્યાખ્યાન' એટલે જિનભગવાનના કહેલા તથા ગણધરોએ રચેલા સિદ્ધાન્ત-સૂત્રોની વ્યાખ્યા-વિવરણ. કાલાન્તરે સૂત્ર બોલતાં જઈને તેનો અર્થ, વિવિધ સન્દર્ભો ટાંકતાં ટાંકતાં, સમજાવવાની ક્રિયાને 'વ્યાખ્યાન'ના નામે ઓળખવામાં આવી. સારાંશ એ કે જે પ્રતિપાદનમાં સૂત્ર કે શાસ્ત્રનાં વચનોનો આધાર હોય, અને તે વચનોના શબ્દે શબ્દના અર્થોદ્ઘાટન કે વિવરણ માટે, લોકભોગ્ય બને તે રીતે પળ, અનેક વિભિન્ન શાસ્ત્રો તથા સન્દર્ભોનો ટેકો લેવાતો હોય, અને તે પ્રકારે શાસ્ત્રના પદાર્થો તથા ધર્મની વાતો લોકહૃદય સુધી પહોંચાડવામાં-ઠસાવવામાં આવતી હોય, તેનું નામ વ્યાખ્યાન.

વ્યાખ્યાનમાં મૂલ સૂત્ર મુખ્યત્વે પ્રાકૃત-માગધી ભાષામાં બોલાતું. સમર્થન માટે ટાંકવામાં આવતાં અવતરણો સંસ્કૃત-પ્રાકૃત આદિ ભાષાનાં રહેતાં. અને તેનું વિવરણ-વિવેચન જે તે સમયમાં તથા સ્થલમાં પ્રચલિત લોક ભાષામાં - દા.ત. ગુજરાતી, અપભ્રંશ વગેરેમાં - થતું.

મધ્યકાલ અથવા ઉત્તર મધ્યકાલમાં, આ વ્યાખ્યાન પદ્ધતિને વર્ણવનારી અનેક પ્રતિઓ લખાયેલી મળી આવે છે. 'સૂત્ર વ્યાખ્યાનપદ્ધતિ', 'મધ્યાહ વ્યાખ્યાનપદ્ધતિ' વગેરે નામે તે ઉપલબ્ધ હોય છે. તે પ્રતિઓનું અવલોકન-અધ્યયન કરતાં, મધ્ય યુગમાં જૈન મુનિઓ કેવી રીતે વ્યાખ્યાન આપતાં હશે તેનો અંદાજ અવશ્ય મળી આવે છે.

અહીં એ પ્રકારની જ એક નાનકડી કૃતિ પ્રસ્તુત થાય છે : 'કલ્પ-વ્યાખ્યાન-માંડળી'. ભાદરવા મહિનામાં, ચાતુર્માસ રહેલા મુનિઓએ, 'કલ્પસૂત્ર'નું વાંચન કરવાનું અનિવાર્યપણે આવશ્યક કૃત્યરૂપ છે. હવે તે સૂત્ર ગૃહસ્થ શ્રોતાઓને અર્થ સાથે સંબઢાવવાનું હોય છે, એટલે શ્રોતાઓને રસ પડે અને

કંટાળે ન ચડે તે રીતે તેનું વ્યાખ્યાન થવું જોઈએ. આ કારણે જ, જેમ અનેક વિદ્વાન્ મુનિવરોએ સંકડોની સંખ્યામાં કલ્પસૂત્રની ટીકાઓ તેમજ અન્તર્વાચ્યોની રચના કરી છે, તેમ અનેક મુનિઓએ કલ્પસૂત્ર પર બાલાવબોધ કે સ્તબક (ટબા) પણ રચ્યા છે. એની ભાષા ગુજરાતી કે મારુગુર્જર પ્રકારની લોકભાષા હોય છે.

પ્રસ્તુત કૃતિ એ કલ્પસૂત્રનું સંસ્કૃત વિવરણ પણ નથી કે બાલા-વબોધ પણ નથી. પરંતુ, કલ્પસૂત્ર જ્યારે વાંચવાનું હોય ત્યારે તેની ભૂમિકા કેવી રીતે બાંધી શકાય કે બાંધવી જોઈએ, તેનો એક સુંદર નમૂનો કર્તાએ આ કૃતિરૂપે પેશ કર્યો છે. તેમણે આનું નામ પણ બહુજ સાર્થક આપ્યું છે : કલ્પવ્યાખ્યાન માંડળી : કલ્પસૂત્ર ઉપર વ્યાખ્યાન કરવા ઇચ્છનારે તેની માંડળી એટલે કે પૂર્વભૂમિકા કે પીઠિકા કેવી, કેવી રીતે, બાંધવી જોઈએ તેની પદ્ધતિ.

તેમણે પ્રારંભ-શ્લોકમાં જ કારણમાલાગર્ભિત મુખડું બાંધી દીધું છે કે લોકો સુખ ઇચ્છે; સુખ ધર્મથી; ધર્મ જ્ઞાનથી; જ્ઞાન શાસ્ત્રાધ્યયનથી; ને છેલ્લે ઉમેર્યું કે શાસ્ત્રના ત્રણ પ્રકાર છે. આ શ્લોકનું ભાષા-વિવરણ કરતાં તેઓ ધર્મશાસ્ત્ર એટલે કે કલ્પશાસ્ત્ર સુધી પહોંચે છે, તેટલામાં આઠેક પદ્યોનાં સાર્થક ઉદ્ધરણ આપીને પ્રતિપાદનને વજનદાર અને રસિક બનાવી મૂકે છે.

‘કલ્પ’ શબ્દ આવતાં તેના અનેક પ્રકારો દર્શાવીને અહીં કલ્પસૂત્રની જ વાત- વ્યાખ્યાન કરવાનું છે તે કહેવાની સાથેજ, આવા સૂત્રને ‘હું વચ્ચાણિસૂ’- અર્થાત્ ‘હું આ સૂત્રનું વ્યાખ્યાન કરીશ’ - એમ કહેવામાં પોતાની કેવી ધૃષ્ટતા તથા મૂઢતા થાય-ગણાય તે દર્શાવે છે, અને પોતે, આમ છતાં, આ વ્યાખ્યાન કરી રહ્યા છે તેમાં સદ્ગુણની તથા શ્રીસંઘની કૃપા જ મુખ્ય કારણ છે તેમ જણાવીને પોતાની ગુરુપરતંત્રતા તથા સંઘાધીનતા પ્રગટ બતાવી દે છે. ગુરુના તથા સંઘના મહિમાનું વર્ણન તથા પોતાની હીનતાનું વર્ણન કરવામાં કર્તાએ જે હૃદયસ્પર્શી વાતો કરી છે તથા ઉદ્ધરણો ટાંક્યાં છે, તે અત્યંત મનનીય લાગે છે. કુલ મઢીને પ્રથમ પદ્યના વિવરણમાં ૧૪ પદ્યો તેમણે ટાંક્યાં છે.

દ્વિતીય પદ્યમાં શ્રીગૌતમસ્વામીની વન્દનારૂપ મંગલ આચરીને તેમણે

પૂર્વે થયેલા મહાન્ આચાર્યોનું સ્મરણ-વર્ણન કર્યું છે. તેમાં પ્રથમ ત્રિભાગમાં ઘણધર સુધર્માસ્વામી, જમ્બૂસ્વામી, પ્રભવસ્વામી, શય્યંભવસૂરિ, યશોભદ્રસૂરિ, ભદ્રબ્રાહ્મસ્વામી, સ્થૂલભદ્રજી, આર્યમહાગિરિ, આર્ય સુહસ્તી, શ્રી વજ્રસ્વામી - આટલાં નામો જોવા મળે છે.

અહીં નોંધપાત્ર વાત એ છે કે આર્ય સુહસ્તી સાથે જોડાયેલા રાજા સંપ્રતિના વર્ણનમાં “જીળઈ સોલ સહસ્ત્ર પ્રાસાદ કરાવી જિનમંડિત પૃથ્વી કોધી”- એવો ઉલ્લેખ છે. પ્રચલિત-પરમ્પરાપ્રાપ્ત માન્યતા અનુસાર સંપ્રતિએ સવા લાખ મંદિર બનાવેલાં. જ્યારે અહીં માત્ર ‘૧૬ હજાર’ જ કહ્યાં છે. ઇતિહાસની દૃષ્ટિએ આ મુદ્દાની છળાવટ - વિચારણા થવી જોઈએ.

આ પછી પાલિતાચાર્ય તથા બપ્પભટ્ટસૂરિનાં નામો આવે છે. અહીં પણ એક ઐતિહાસિક વિસંગતિ જોવા મળે છે, તે એ કે મુરંડ રાજાનો સમ્બન્ધ બપ્પભટ્ટસૂરિ જોડે હોવાનું પ્રસિદ્ધ છે, છતાં તેનો સમ્બન્ધ પાદલિતાચાર્ય સાથે જોડી દેવાયો છે.

કાલવ્યત્યયનો દોષ ધણા આચાર્યોના સન્દર્ભમાં થયેલો જોવા મળે છે. જેમકે વૃદ્ધવાદી, મલ્લવાદીને નાગેન્દ્રગચ્છીય ગણાવ્યા છે, તથા રત્નપ્રભસૂરિને બહુ પછીથી નોંધ્યા છે. કર્તાનો આશય ઇતિહાસની પરમ્પરા નોંધવાનો જરાય નથી; તેમના મનમાં મહાન્ આચાર્યોનું ગુણવર્ણન જ છે તે, અલબત્ત, સ્વીકારીને જ ચાલવું જોઈએ.

ત્રીજા તબક્કામાં, વાયડા જિનદત્તસૂરિ, વેણીકૃપાળ અમરચન્દ્રસૂરિ, નાગેન્દ્રગચ્છે દેવેન્દ્રસૂરિ, શીલગુણસૂરિ, સંડેરગચ્છે યશોભદ્રસૂરિ, વિજયસેનસૂરિ, ઉપકેશગચ્છે રત્નપ્રભસૂરિ તથા સિદ્ધસૂરિ. દરેક આચાર્યના નામ સાથે તેમની વિશિષ્ટતા પણ કર્તાએ નોંધી છે, જે મોટા ભાગે ઐતિહાસિક છે.

નાળાવાલગચ્છના શાન્તિસૂરિ, કોરંટગચ્છે નન્નસૂરિ, ભાવડારગચ્છે વીરસૂરિ, નવાંગવૃત્તિકાર શ્રી અભયદેવસૂરિ. અહીં અભયદેવસૂરિના નામ પૂર્વે ‘ઘરતરગચ્છે’ એવો શબ્દ નથી તે યાદ સૂચક તથા ધ્યાનાર્હ ગણાય. વાસ્તવમાં ‘ઘરતરગચ્છ’ એવું નામાભિધાન બહુ મોડું થયું છે, તે પણ ઐતિહાસિક તથ્ય છે.

ઘરતરગચ્છે જિનપ્રભસૂરિ, કાસહદગચ્છે ઉદ્યોતનસૂરિ, ઘરડગચ્છે

કપટાચાર્ય, મઢાહડગચ્છે ચક્રેશ્વરસૂરિ. આ તબક્કાનાં નામો સાથે લખાયેલ બાબતો ઐતિહાસિક અન્વેષણની વિશેષ અપેક્ષા રાખનારી લાગે છે. ૧. ડ્યોતનસૂરિના પ્રતિબોધિત અરુણરાજાએ શત્રુંજયપર્વત પર 'અરુણવિહાર' બનાવ્યો, તે કયો ? ક્યાં ? ક્યારે ? ઇતિહાસમાં તેની નોંધ કેમ નથી ? ૨. હૂંબડ ઇટલે દિગમ્બર એમ આજે મનાય છે. વાસ્તવમાં હૂંબડ જ્ઞાતિ હતી, તે પરથી ગચ્છ પળ થયો, અને તે શ્વેતામ્બરો પળ હતા, તેવું આના ઉલ્લેખથી ફલિત થાય છે. ૩. આર્ય ચ્રપુટાચાર્ય નામના માન્રિક આચાર્ય થયેલા, તે કરતાં આ આર્ય કપટાચાર્ય જુદા હોવાનું માનવું ઠીક લાગે છે. અને જો તે તથા આ એક જ આચાર્ય પરત્વે હોય, તો કાલવ્યત્યય થયો ગણાય. 'કવડ' યક્ષ સાથેના સમ્બન્ધને કારણે કપટા(ડા)ચાર્ય નામ પડ્યું હોવું જોઈએ. ૪. ચક્રેશ્વરસૂરિએ માણિભદ્રયક્ષને પ્રતિબોધ કર્યો, તે યક્ષ અંગે પળ શોધ થવી આવશ્યક ગણાય.

પૂર્ણમાપક્ષના ધર્મઘોષસૂરિ તેમના શિષ્ય સુમતિસૂરિની વાત અનેરી વર્ણવી છે. તેમણે કોંકણ દેશમાં વિહાર કરીને હજારો માછીમારોને પ્રતિબોધી હિંસા છોડાવી, ૧૮ લાખ મત્સ્યજાલો બઢાવી, એ એક અદ્ભુત ઘટના ગણાય. છીપા લોકોને જૈન બનાવી 'ભાવસાર' શ્રાવક બનાવ્યા તથા તે ભાવસારોએ શત્રુંજય પર 'મોલ્હાવસહી' દેરાસર કરાવ્યાની વાત પળ જૈન ઇતિહાસનું રોમાંચકારી પ્રકરણ છે. છેવટે પિપ્પલગચ્છના ધર્મદેવસૂરિની જિકર છે.

આગલ 'શત્રુજ્ઞયમાહાત્મ્ય'ના રચનાર ધનેશ્વરસૂરિનો ઉલ્લેખ છે. તે ચિત્રાવાલગચ્છના હતા. શ્રીદેવધિગણિના સહયોગી ધનેશ્વરસૂરિ તે આ નથી, તે તો સ્વયંસ્પષ્ટ છે. તે જોતાં 'શત્રુજ્ઞયમાહાત્મ્ય' ૧૨મા શતકની રચના હોવાનું, આ ઉલ્લેખથી સિદ્ધ થઈ જાય છે. 'બૃહટ્ટિપ્પનિકા'માં શ. માહાત્મ્યને 'કૂટગ્રન્થ' તરીકે ઓલખાવ્યો છે, તેનું રહસ્ય બે ધનેશ્વરસૂરિને એક માનીને પ્રાચીનના નામે તે ગ્રન્થ માની લેવાયો હશે, એ જ જણાય છે. પળ હવે, આ સ્થાને પ્રાપ્ત સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ અનુસાર, ચિત્રાવાલગચ્છીય ધનેશ્વરસૂરિની તે રચના હોવાનું નિશ્ચિત થતું હોય, તો તેને 'કૂટગ્રન્થ' કહેવાની કે માનવાની અગત્ય રહેતી નથી. છેલ્લે પૂર્ણતલ્લગચ્છના શ્રીહેમાચાર્યનું નામ-કામ વર્ણવ્યું છે.

તે પછી કર્તા પોતાના ગચ્છની વાત માંડે છે. તે ગચ્છ રાજગચ્છ, વૃહદગચ્છ કે વડગચ્છના નામે જાણીતો છે, અને તેમાં પ્રસિદ્ધ માનતુઙ્ગસૂરિ તથા

હરિભદ્રસૂરિ થયા છે, તેમ કર્તા લખે છે. આ. માનતુઙ્ગના શિષ્ય આ. હરિભદ્ર હોવાનું કર્તા જણાવે છે, તો તે ૧૪૪૪ ગ્રન્થ-પ્રણેતા હરિભદ્રાચાર્ય કરતાં ભિન્ન જ હશે. તેમની પરમ્પરામાં ક્રમશઃ સર્વદેવસૂરિ, વાદી દેવસૂરિ, અજિતદેવસૂરિ, જયસિંહસૂરિ, નેમિચન્દ્રસૂરિ, મુનિચન્દ્રસૂરિ, રત્નસિંહસૂરિ થયા છે. તે પછી થયેલા વિનયચન્દ્રસૂરિને વીસલદેવની રાજસભામાં 'સિદ્ધાન્તી' બિરુદ મળ્યાની નોંધ પરથી તે ગચ્છનું નામ 'સિદ્ધાન્તગચ્છ' પ્રસિદ્ધ થયું હશે તેમ માની શકાય.

તે પછીની પરમ્પરામાં શુભચન્દ્રસૂરિ, નાળચન્દ્રસૂરિ, અજિતચન્દ્રસૂરિ, સોમચન્દ્રસૂરિ અને છેલ્લે દેવસુન્દરસૂરિ થયા. કર્તા કહે છે કે હું તે દેવસુન્દરગુરુનો શિષ્ય છું.

આ પ્રમાણે મહાપુરુષોનાં નામકીર્તન અને ગુણસ્તવનરૂપ ભૂમિકા બાંધીને હવે કલ્પ-વ્યાખ્યાનનો આરમ્ભ કરતાં પહેલાં પંચ મંગલમય શ્રીનવકારનું સાર્થ-સંક્ષિપ્ત વર્ણન કર્તા કરે છે, અને તે કર્યા બાદ તુરત જ કલ્પસૂત્રનું વાંચન પ્રારમ્ભવાના સંકેતરૂપે અહીં કર્તાએ સૂત્રનું એક વાક્ય આલેખીને માંડળી સમાપ્ત કરી છે.

પ્રાન્તે લખેલી પુષ્પિકા પરથી સિદ્ધાન્તીગચ્છના ગચ્છપતિ દેવસુન્દરસૂરિના શિષ્ય મુનિ દેવાણંદે સં. ૧૫૭૦માં પાટણમાં આ પ્રતિ લખી તથા રચી હોવાનું સિદ્ધ થાય છે.

આ પ્રતિ ભાવનગરની જૈન આત્માનન્દ સભાના જ્ઞાનભણ્ડારમાં, ક્ર. ૩૫૪ તરીકે અને “આચાર્યોએ કરેલા શાસનોત્તરિનાં કૃત્યો” એ નામે વિદ્યમાન છે. તેની જેરોક્સ નકલ પરથી આ સમ્પાદન કરવામાં આવ્યું છે. પત્રસંખ્યા ૭ છે, તથા કર્તાના સ્વહસ્તે જ લખાયેલી જણાય છે. અક્ષરો દિવ્ય છે, સુવાચ્ય છે, અને પઢિમાત્રાવાળી લિપિમાં લખાયા છે. પ્રતિની નકલ આપવા બદલ તે સભાના કાર્યવાહકોનો આભારી છું.

ગદ્યાત્મક આ રચના ભાષાની દૃષ્ટિએ અભ્યાસ કરનારાઓને પણ ઉપયોગી થશે એવી આશા છે.

कल्प-व्याख्यान-मांडणी ॥

॥ ८० ॥

सर्वो जनः सुखार्थी, तत् सौख्यं धर्मतः स च ज्ञानात् ।

ज्ञानं च शास्त्र(स्त्रा)धिगमात्, त्रिविधं शास्त्रं बुधाः प्राहुः ॥१॥

सहृद् एकेन्द्रिय आदि देई जीववर्ग सौख्य वांछइ, अनइ दुःखतु बीहइ ।

“सव्वे वि सुखकंखी, सव्वेवि[या]दुखभीरणो जीवा ।

सव्वे वि जीवियपिया, सव्वे मरणाउ बीहंति ॥”

जीवितव्यसौख्य सहृद् वांछइ । तं सौख्य जीव धर्मतु पामइ ।

“यद्वत्र तृषाशान्ति-जलं विनाऽन्नेन[ान]क्षुधाहानिः ।

जलदं विना न सलिलं, न शर्म धर्माद् ऋते क्वचित् ॥”

विनय पाखें विद्याप्राप्ति नहीं । औषध पाखइ रोगशान्ति नहीं । सच्छंग पाखइ सद्बुद्धि नहीं । विवसाय पाखइ रद्धि नहीं । शुक्लध्यान पाखइ सिद्धि नहीं । तिम धर्म पाखइ सुख नहीं ॥

“जलेभ्यो जायते सस्यं, सस्येभ्यो जायते प्रजा ।

प्रजाभ्यो जायते धर्मो, धर्मान्मोक्षं च गच्छति ॥”

प्रथम पहिलु मेघवृष्टि हुइ । पाणीयें करी तेहहुंती अन्ननी प्राप्ति हुइ । अन्नवृद्धि हुंती प्रजा सुखी हुइ । सुखहुंती धर्म चालइ । धर्मथिकी जीव मोक्ष पामइ ॥

“धर्मसिद्धौ ध्रुवा सिद्धि-द्युम्न[प्रद्युम्न]योरपि ।

दुग्धोपलम्भे सुलभा, संप्राप्तिर्दधिसर्पिषोः ॥”

जइ जीवप्राणी तणइ पोतइ पूर्वाभव(वो)पार्जित धर्म हुइ तु तेहना धर्म थिकी अर्थनी प्राप्ति नीपजइ । अर्थतु कामभोग पामइ । जिम पहिलु दुग्धनी प्राप्ति नीपजइ तु तेह दुग्ध थिकी दधि अनइ आज्य कहीइ घृत-अमृत ते सुप्राप्य नीपजइ जिम, तिम धर्मतु अर्थ, अनइ अर्थतु कामभोग लहइ । ते धर्म प्राणीआ प्रतिइ पंचविध ज्ञानतु हुइ ॥

“अज्ञानी यत् कर्म, क्षपयति बहुवर्षकोटिभिः प्राणी !

तत् ज्ञानी गुप्तात्मा, क्षपयति उच्छ्वासमात्रेण ॥”

अज्ञानी भणीइ अजाण, जं कर्म बहु घणी वर्षनी कोडि करीनइ क्षिपइवेइ, ज्ञानवंत सविवेकपणइं तं कर्म एक उच्छ्वासमात्रि एक क्षणमाहि क्षपइ, तेह कर्मनइ पेलइ पारि जाइ ॥

“सद्धि वासहस्सा, तिसत्त खत्तोदएण धोएण ।

अणचिन्हं तामलिणा, अनाणतवोत्ति अप्पफला ॥”

तामल रिषीश्वरिइं नदीतणइ उपकंठि साठि सहस वर्ष भिक्षा आणी २१ वार जल-पाणी-सूं धोई दस दिग्पालविभाग करी शेष थाकती आहार करइ हूंतइं जं तप आचरिउं, पुणि ते तप अल्पफल जाणिवुं ॥

“तामलतणइ तवेण, जिणमइ सिझसि सत्त जन्न(ण) ।

अन्नाणहअ वसेण, तामलि ईसाणइ गयउ ॥”

जं तपु तामलिरिषीस्वरि अज्ञानपणइं कीधु, तीणि तामलरिषि ईशान-बीजु देवलोक, जिहां २ सागरोपम अधिकेरं आयु तिहां गिउ । तु ज्ञानतणु एवडु महिमा छै । पंचविध ज्ञान शास्त्राधिगमतु ऊपजइ ।

“अलोचनगोचरे)ह्यर्थे, पुरुषाणां शास्त्र तृतीयं लोचनम् ।

अनु(न)धीतशास्त्रः पुमान्, चक्षुष्मानपि अन्ध एव ॥”

जे अर्थ लोचनगोचरि-चक्षुमार्गि नावइं तेहरइं शास्त्ररूपीउं त्रीजउं लोचन जाणिवउं । जे शास्त्र न जाणइ ते देखतउ अंध जाणिवउ । शास्त्र तउ जाणीइ जु सदुरुतणा उपदेश सांभलीइ । सदुरुतणा उपदेश सांभल्या पाखइ जीव हित-अहित, आचार-अनाचार, क्रिया-कुक्रिया, मार्ग-कुमार्ग, पुण्य-पाप, कृत्य-अकृत्य न जाणइ । ज्ञानना प्रमाणतु महापापनुं करणहार दढप्रहाररिषि सिद्धि गयु । अल्पकालि अयमत्तउ ऋषीश्वर तथा गयसुकमाल ऋषि, मेतार्य ऋषि प्रभृति अनेक ऋषीश्वर बिहं घडी माहि आठ कर्म-अठावन सु प्रकृति क्षिपी मुक्ति पाय्या, ते विवेकतणुं प्रमाण । ते विवेक शास्त्र थिकी ऊपजइ । ते शास्त्र ३ प्रकारिः धर्मशास्त्र, अर्थशास्त्र, कामशास्त्र । पुण ईहां हिवडां धर्मशास्त्रनुं अवसर । श्रीकल्पशास्त्र बोलीइ । कल्प अनंता छइः- रैवतकाचलकल्प,

कदम्बगिरिकल्प, अर्बुदाचलकल्प, औषधीकल्प, मणिकल्प, दीपालिकाकल्प, ईणइंअइं अनेकविध कल्प छईं । जीह कल्पतणा प्रमाण एवडा श्रीपादलिप्ताचार्य समान गणधर पंचतीर्थी देव नमस्करी आवतां । एक कल्प इस्या नीपजई, जीह लगइ अद्रश्यकारणी रूपरावर्तनी विद्या, सुवर्णसिद्धि, रूपसिद्धि, लक्ष्मी, पुत्र, मित्र, कलत्र, बांधव, स्वजन सौख्य पायीइ । एवंविध अनेकप्रकारि इहलोकसंबंधीया कल्प नीपजइ ।

आउ कल्प दशाश्रुतस्कन्ध सिद्धान्ततणुं आठमुं अध्ययन । अमेयमहिमानिधान, इहलोक-परलोक सौख्यदान हेतु, तेह श्रीकल्प इम को न कहइ, जे हुं वखाणिमु ।

“सरिसा(शिरसा) गिरिं बिभित्सेदुच्चिक्षिप्सेच्च स क्षितिं दोर्भ्याम् ।

प्रतिशी(ती)र्षेच्च समुद्रं मतः सि च पुण कुशाग्रेण (?) ॥

व्योम्नीदुं चक्रमिषे[त्?]मेरुगिरिं पाणिना कंठयषेत् (?) ।

गत्याऽनिलं जिगीषेच्चरमसमुद्रं पिपासेच्च ॥

खद्योतकप्रभाभिः सोऽपि बुभूषेच्च भास्करं मोहात् ।

ज्योतिर्महागूढार्थं (योऽतिमहागूढार्थं) व्याचिख्यासेच्च जिनवचनम् ॥”

मस्तकि करी जे पर्वत भेदिवा वांछइ, अनइ आपणि बिहु भुजि करी पृथ्वी ऊपाडिवा वांछइ । लवणसमुद्र २ लक्ष योजन प्रमाण तरिवा वांछइ, अनइ आकाशथिकुं इंदुमंडल चलाविवा वांछइ । पाणि-हस्ति करी लक्षयोजन देवकां मेरुपर्वत कंपाविवा वांछइ । आपणी गति करी वायु-रहई जीपिवा वांछइ । असंख्यातां योजन स्वयंभूरमण समुद्र आपणी तृषां करी पीवा वांछइ । खजूआनी कांति भानु-भास्कर-जगच्चक्षु पाराभववा वांछइ । ते ए गूढार्थ जिनवचन महामोहतु इम कहइ - ‘हुं वखाणिमु’ ॥

एह श्री कल्पतणी वाचना बोली तु हुं छद्मस्थ मंदबुद्धि अज्ञान मूर्ख महाजडशरोमणि हुंतउ सभासमुक्ष्य दक्ष थई करी बइसउं, एइ श्रीकल्पसूत्रतणी वाचनानुं साहस करुं, तेह सद्गुरुतणु प्रसाद अनइ चतुर्विध संघतणउं सानिध्य जाणिवउं । स्या कारण ?-

“ये मज्जन्ति न मज्जयन्ति च परांस्ते प्रस्तरा दुस्तरा
वाद्धौ वीर ! तरन्ति वानरभटानु(उ)त्तारयन्ति(न्ते) परान् ।
नावा ग्रामगुणा न वारिधिगुणा नो वानराणां गुणाः
स्फूर्जद्दाशरथेः प्रभावमहिमा सोऽयं समुज्जृम्भते ॥”

शास्त्रमाहि एकांतपक्षि अनि प्रत्यक्षानुमानि करी पाषाण बूडई अनइ अनेरारइं बोलइं । पाषाणनुं ए गुण । एस्या महामोटा पाषाण श्रीरामदेवतणे वानरे समुद्रमाहि मूंक्या हूता तरइं । सेतुबंध प्रत्यक्ष आज लगी दीसइं सांभलीइं । तेउ ते पाषाणतणउ को गुण न जाणिवउ, समुद्रतणउ को गुण न जाणिवउ, अथवा वानरतणउ को गुण न जाणिवउ । ते गुण श्रीरामदेवतणुं भाग्यनु जाणिवउं ।

तिम हुं पाषाणसिरीखु महामूर्ख जड हूंतउ एह श्रीकल्पसूत्रतणी वाचना करउं, ते माहरु को गुण न जाणिवउ, सभा शालातणउ को गुण न जाणिवउ । ते गुण सदुरु अनइ श्रीसंघतणउ जाणिवउ । तउ ते सदुरु अनइ श्रीसंघतणइ प्रसादि एह श्रीकल्पसूत्रतणी वाचना करउं । अनइ इणइं स्थानकि ईणइं क्षेत्रि अनेकि गणधर, संपूर्ण श्रुतधर महाव्याख्यानी नवरसावतार व्याख्याण करणहार, तेहइ वखाण करइं, श्रीकल्पसूत्रतणी वाचना करइं । अनइ हूइ ते श्रीकल्पसूत्रतणी वाचना करउं ।

“टोलो रुलो रुलंतो अहीयं विन्नाणनाणपरिहीणो ।
दिक्खव्व वंदणिज्जो कीउ(ओ) गुरुसुत्तहारेण ॥”

जिम टोल पाषाण रुलतउ हूंतउ, ज्ञानविवर्जित हूंतउ आणिउ । तेहतणी प्रतिमा कीधी । गुरु तणे वचने श्रीसंघि विधिमार्गि प्रतिष्ठित कीधी हूँती देवतणी प्रतिमा हुई । सविहुं रहइं माननीय । तिम हूं संघतणइं प्रसादि माननीय हुइसु । जिमतिम गुरुआतणे स्थानकि काई एक वचनमात्र बोलिउं ते श्रृंगारभूत प्रवर्तइ ।

“सर्वत्र महतां नामोच्चारद् भवति गौरवम् ।

लभते भव्यभोज्यानि शुको राम इति ब्रुवन् ॥”

सर्वत्र-सघलइ गुरुआतणा नामोच्चार मांगलिक्य तणइ अर्थि संपजइ ।

‘शुको राम इति ब्रुवन् भव्यभोज्यानि लभते’ । शुक-सूडउ ‘राम’ ए इस्या अक्षर उच्चरतु हंतु भव्य भोज्य लहइ । रामतणउं अभिराम नाम उच्चरतु हंतु तेहतणी भक्ति निर्भर हूतां तेहतणी प्रतिपालना करइ । तुं हूइ पुण्य गुरुआतणां नाम उच्चरतुं हंतु स्तुति करतउ हूतउ माननीय हुइसु ।

गौतमं तमहं वन्दे यः श्रीवीरगिरा पुरा ।

अङ्गत्रयमयीं प्राप्य सद्यश्चक्रे चतुर्गुणाम् ॥१॥

अहं तं गौतमं वन्दे, यः श्रीगौतमः श्रीवीरात् अङ्गत्रयं प्राप्य सद्यस्तत्कालं चतुर्गुणं(णं) चक्रे-कृतवान् ।

ते श्रीगौतमस्वामि प्रथमगणधर लब्धिधर श्रुति(त)केवलधर वादू नमस्कृतं । जीणइं श्रीगौतमस्वामि श्रीवर्द्धमानतणी गोर्वाणीजभणित थांडागार अंगत्रयरूप पामी सद्यस्तत्काल चतुर्गुण उद्धार द्वादशांगी बारगुणइ कीधउ । ते श्रीगौतम आदि देई ११ गणधर हूआ ।

५ गणधर श्री सुधर्मस्वामि, तेहनी आज लगइ संतति-शाखा प्रसरणशील दीसइ छइ ॥ तेहनउ शिष्य श्रीजंबूस्वामि, मुक्तिरूपिणी नायकातणइ कारणि आठ कोडि संयुक्त ८ कन्या नवपरणीत छांडी । श्रीजंबूस्वामि पूठिइं भरतक्षेत्रतु कोइ मुक्ति न गउ ॥ तिवार पूठिइं श्रीप्रभवस्वामि ॥ तेहना शिष्य श्रीशज्जंभवसूरि मणकपिता । अ(आ)पणा पुत्रतणउं छ मास आयुकर्म जाणी श्रीदशवैकालिक ग्रंथ उद्धरिउ ॥ तत्पट्टे श्रीयशोभदसूरि ॥ तत्पट्टे भद्रबाहुस्वामि हूआ । जीणइ दस नियुक्त (क्ति) ग्रंथ कीधा ॥ तत्पट्टे दशपूर्वधर दूष्कर दूष्करकारक श्रीस्थूलिभद्रस्वामि हूआ । श्रीनेमिनाथ गिरनार पर्वत गढ बल प्राण लेई राजीमती परहरी । पणि जीणइं श्रीस्थूलिभद्रि कोशावेश्यागृहांगणि चतुर्मासिक रही, नययौवन नवरस षटरस भोजन बारवरसु प्रेम चित्रसाली सुखशय्यासंवास, इसिइ मोहिकटक पइसी अंगोअंगि भिडी ते पापपंकि न च्छीतु, मदनकंदर्प जीतु ॥

तत्पट्टे आर्य महारषि(गिरि), जीणइं गिउ जिनकल्प उद्धरिउ ॥ तत्पट्टे आर्य सुहस्ति । द्रमकु दीक्षित, जे ऊजेनीनगरीइं संप्रति राजा हूआ । जीणइं सोलसहस्र प्रासाद करावी जिनमंडित पृथ्वी कीधी ॥ तदनु श्री वइरस्वामि, जीणइं बौधदेशि पर्युषणापर्वि आविइ हूतइ श्रीसंघतणउ मनोरथ पूरिउ, जिनशासन

गहगहाविउं, प्रभावना कीधी ॥ तदनु श्रीपालिताचार्य, जीणइं मुरंडराजा प्रतिबोधित । लेपतणइ प्रमाणि श्रीशत्रुंजयप्रभृति पंचतीर्थी देव नमस्करता ॥ तदनु श्री बप्पभट्टसूरि । जीणइं आमराजा प्रतिबोधित ॥

श्रीवृद्धवादि, मल्लवादि नागेंद्रगच्छि ॥ वायडजाति श्रीजिनदत्तसूरि, जेहनइ परकायाप्रवेशिनी विद्या हूँती मूर्ई गाई जीवाडी ॥ तेहना शिष्य अमर, वेणीकृपाण सिरीखा हुआ । जीणइं कविशिष्या(क्षा) प्रभृति महाग्रंथ कीधा । नागेंद्रगच्छि श्रीदेवेंद्रसूरि हुआ, जीणइं एकरात्रिमाहि व्यंतर पाहि सेरीसानुं प्रासाद श्रीपार्श्वनाथनुं कराविउ । नागेंद्रगच्छि श्री शीलग(गु)णसूरि हुआ । चाउडा वणराज प्रतिबोधकारक ॥ संडेरगच्छि श्रीयशोभद्रसूरि हुआ, जीणे राजा मूलदेव प्रतिबोधा ॥ श्रीवस्तपालमंत्रीश्वरगुरु श्री विजयसेनसूरि हुआ ॥ उपकेसि गच्छि श्रीरत्नप्रभसूरि हुआ, जेहे ऊएसइ महास्थानि अनइ कोरंति महास्थानकि एकइं अंशि प्रति प्रतिष्ठा कीधी । शचीआवि साचइ धर्मि आणी ॥ तत्पट्टे सिद्धसूरि हुआ ॥

नाणावालगच्छि श्रीमौनी शांतिसूरि हुआ, जेहे रोहेडइ ब्रह्मस्थानि रही ४ वेद वखाण्या ॥ कोरंटगच्छि श्रीनन्नसूरि हुआ ॥ भावडारगच्छि श्री वीरसूरि हुआ, जेहे कल्याणकटकि नगरि परिमाडि राजा प्रतिबोधी १८ हाथीनी गजथय आणी ॥ नवांगवृत्तिकारक श्रीअभयदेवसूरि हुआ, जेहे थांभणइ श्रीपार्श्वनाथनी प्रतिमा स्तवी धर्णेद्र प्रत्यक्ष करी आपणु रोग फेडिउ ॥

खरतरगच्छि श्री जिनप्रभसूरि हुआ, जेहे पातसाह महिमूद अनेकि संकेति करी धर्मपरायण कीधु, श्रीजैनप्रासाद अनइ सिवप्रासाद कराव्या प्रगट ॥ श्री कासद्राहागच्छि श्रीउज्जोयणसूरि हुआ, जेहे अरुण राजा प्रतिबोधी अरुणविहार कराविउ सेत्तुंज ऊपरि ॥ तथा हूंबडगच्छि आर्य क(ख?) पटाचार्य हुआ, जेहे कवडयक्ष प्रतिबोधित, विद्यासिद्ध हुआ ॥ तथा मडाहडगच्छि श्रीचक्रेश्वरसूरि हुआ, जेहे मडाहड देशि माणिभद्रयक्ष प्रतिबोधि च्यारि नियम दीधा । तदन्वये बइसणां ५ हुआ ॥

श्रीपूर्णमापक्षे श्रीधर्मघोषसूरयः ॥ तेहनइ पाटि सुमतिसूरि हुआ । जीणइं ४ शाखा पांचमा प्रधान स्थापना कीधी । कुंकणदेसि १८ लाख जाल बाल्या । जीवदया पलावी । दस सहस्र छीपा प्रतिबोधी भावसार श्रावक

कीधा । तीहतणी मोल्हावसही श्रीशत्रुंजय ऊपरि प्रसिद्ध ॥ पिप्फलगच्छि श्रीधर्मदेवसूरि हूआ, जेहे राजा सारंगदेवना ३ भव कहा, त्रिभवीया बिरद हूउं । अनइ कांचनबलाणाहूँती स्तुति आणी ॥ ईणी परि गच्छि गच्छि अनेक प्रभावक हूआ ॥

चित्रावालगच्छि श्रीधनेश्वरसूरि हूआ, जेहे चैत्रइ महानगरि १८००० सहस्र ब्राह्मण प्रतिबोधी श्रीमहावीरनुं प्रासाद कराविउ । अढार धडनी सुवर्णमय श्रीमहावीरनी प्रतिमा करावी, स्थापी । १८ पंदस्थापना कीधां । शत्रुंजयमहात्म्य कर्ता ॥ पूर्णतिलइगच्छि श्रीदत्तसूरिनइ संतानि श्रीहेमसूरि कलिकालसर्वज्ञावतार श्रीहेमसूरि हूआ । जेहे जीणइं राजा श्रीकुमारपाल प्रतिबोधी चरुदसइं ४४ प्रासाद कराव्या । अमारि वर्तावी । ३ कोडि ग्रंथ नवा कीधा ॥ इम अनेकि प्रभावक गच्छिगच्छि हूआ ॥

आत्मीय श्री वडगच्छतणी वर्णना कीजइ ।

श्रीवृद्धगच्छो महिमानिधानः, सिद्धान्तसारस्य वर प्रधानः ।

श्रीमानतुङ्गस्य वरं प्रदत्ते, तस्मि(स्या?)न्वये राजति राजगच्छः ॥ ईणइ वडगच्छि श्रीमानतुंगसूरि, जीणइं भक्तामर काव्य कीधउं । जिनशासन गहगहाविउं ॥ तत्पट्टे श्रीहरिभद्रसूरि, जीणइं बौध जीता ॥ तत्पट्टे श्रीसर्वदेवसूरयः ॥ तेहनइ पाटि श्रीदेवसूरि, जीणइं कम (कुमुद)चंद्र क्षपनक जीतु, ८४ वाद जीता ॥ तत्पट्टे श्रीअजितदेवसूरि ॥ तत्पट्टे श्री जयसिंहसूरि ॥ तत्पट्टे श्रीनेमिचंद्रसूरि ॥ तत्प० श्रीमुनिचंद्रसूरि ॥ त० श्रीरत्नसिंहसूरि, जीणइं अढारसु देस प्रतिबोधी १३३ प्रसाद कराव्या ॥ त० श्रीविनयचंद्रसूरि, जीणइं राजा श्रीवीसलदेव प्रतिबोधी षट्दर्शनस्यूं वाद देई 'सिद्धांती' बिरद लाधूं ॥ त० श्री शुभचंद्रसूरि । श्रीनाणचंद्रसूरि । श्रीअजितचंद्रसूरि । श्री सोमचंद्रसूरि ॥ तत्पट्टे श्रीदेवसुंदरसूरि जयवंता वर्तु । तेहतणो शिष्य हूं जाणिवु ॥

एतलइ वडातणा नामोचार हूआ । हवइ अमुकज्ञातीय अमुकातणी अभ्यर्थनाइं करी कल्पवाचना कीजइ । अनेरु जि को ग्रंथ प्रारंभइं तिहा समुचित द्रष्ट समुचितेष्ट त्रिधा देवतारहइं नमस्कार करइ । ईहां मोक्षशास्त्र भणी समुचितेष्ट पंचपरमेष्टि नमस्कार संक्षेपतु वखाणी छइ ॥

“नमो अरिहंताणं ॥”

अरिहंतरहइं नमस्कार । भावारिहंत, नाम्मारिहंत, अतीत अनागत वर्त्तमान, पन्नर कर्मभूमि-मध्यस्थित जे अरिहंत, तेहरइं नमस्कार ॥

“नमो सिद्धाणं ॥”

सिद्ध छइं जि पनरभेदि, ते सिद्ध सामान्यकेवली मुक्तिपदप्राप्त, तेहरइं नमस्कार ॥

“नमो आयरियाणं ॥”

आचार्य जे चौद पूर्वधर गणधर श्रुतज्ञानी अग्यार अंगतणा जाण अनंत सिद्धांततणा आचार कहणाहार गच्छभारधुरंधर जिनशासनमंडपस्तंभ अदंभविर्वर्जितारंभ वैराग्यरसकुंभ इस्या छइं जि आचार्य, तेहरहइं नमस्कार ॥

“नमो अवज्झायाणं ॥”

उपाध्याय ते कहीइं जे आचार्यपदयोग्य पाउ द्वादशांगी भणावइं । आपणपे भणइ । ते उपाध्यायरहइं नमस्कार ॥

“नमो लोए सव्वसाहूणं ॥”

लोक कहतां हूतां चौद रज्ज्वात्मक लोक, तेहमा अष्टदश सहस्र शीलांगधरधारक, सर्वसावद्ययोगनिवारक, तपक्रियानिर्मलीकृतगात्र, चारित्रपात्र, दांत, कांत, बावीस परीषह सहनशील, गुणि करी धीर, निर्मल चारित्रमार्गतणा पालणहार शुद्ध, बइतालीसदोष करी विशुद्ध, अविरोद्ध आहार लेणहार, इस्या छइं जे महात्मा, पंचासम(मि)ति सम(मि)ता, त्रिहु गुप्ति गुप्ता, ऋषिराज एवंविध साधुमहात्मा, तेहरहइं नमस्कार ॥

“एसो पंचनमोक्कारो सव्वपावप्पणासणो ।

मंगलाणं च सव्वेसिं पढमं हवइ मंगलं ॥१॥”

इसिउ पंचपरमेष्ठि-नमस्कार सघलाई पापनु प्रणाशन करणहार, मांगलिक्य सवि हु माहि एह श्रीकल्पसूत्रतणइ प्रारंभि पहिलु मांगलिक्य नीपजउ ॥ एतावता पंच परमेष्ठि नमस्कारतणुं संक्षेपि करी व्याख्यान कीधुं । हिव ते श्रीकल्पसिद्धांततणउ प्रथम आलापक ग्रंथकार कुणइ प्रकारि भणइ ॥ सिद्धांत आरंभणुं :

“ते णं काले णं ते णं समए णं समणे भगवं महावीरे पंचहत्थुत्तरे
होत्था । तं जहा- हत्थुत्तराहिं चुए चइत्ता गब्भं वक्कंते ॥”

संवत् १५७० वर्षे ज्येष्ठ वदि ७ गुरु श्रीपत्तने श्री श्रीसिद्धांतीगच्छे
प्रभ(म)पूज्य गच्छाधिराज श्री श्री श्री ४ देवसुंदरसूरि तत्शिष्य मुनिदेवाणंद
लषितं ॥ आत्मार्थेन ॥ श्री ॥

